

УДК 821.161.2:82-311.6

**«В СВОЙ ХАТІ СВОЯ ПРАВДА»: ОБРАЗ КНЯЗЯ ЄРЕМІЇ
ВИШНЕВЕЦЬКОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМИ РЕНЕГАТСТВА
(ЗА ОДНОЙМЕННИМ РОМАНОМ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО)**

Іванченко Р.П., к. і. н., професор
*Київський міжнародний університет
вул. Львівська, 49, м. Київ, Україна*

У статті йдеться про суспільно-політичну думку та національно-духовну культуру освіченої верстви України, у формуванні якої вирішальну роль мала історія, яка є одним із головних вогнищ духовності українського народу й творення сучасної державності.

На прикладі образу князя Єремії Вишневецького – головного героя однойменного роману І. Нечуя-Левицького – осмислюється проблема ренегатства. Нащадок Байди Вишневецького зрадив свій рід, прислужував Польській державі та її керманічам, захищаючи її від повсталих загонів українських селян і козаків.

Ключові слова: історичний роман, образ, проблема

**«В СВОЕЙ ХАТЕ СВОЯ ПРАВДА»: ОБРАЗ КНЯЗЯ ИЕРЕМИИ ВИШНЕВЕЦКОГО
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ПРОБЛЕМЫ РЕНЕГАТСТВА
(ПО ОДНОИМЕННОМУ РОМАНОУ И. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦКОГО)**

Іванченко Р.П., к. и. н., профессор
*Киевский международный университет
ул. Львовская, 49, г. Киев, Украина*

В статье речь идет об общественно-политической мысли и национально-духовной культуре образованного слоя Украины, в формировании которого решающую роль имела история, которая является одним из главных очагов духовности украинского народа и формирования современной государственности.

На примере образа князя Иеремии Вишневецкого – главного героя одноименного романа И. Нечуя-Левицкого – осмысливается проблема ренегатства. Потомок Байды Вишневецкого предал свой род, прислуживал Польскому государству и его вождам, защищая его от восставших отрядов украинских крестьян и казаков.

Ключевые слова: исторический роман, образ, проблема

**“THEN IN YOUR OWN HOUSE YOU WILL SEE TRUE JUSTICE”:
THE CHARACTER OF PRINCE YEREMIA VYSHNEVETSKY
THROUGH THE PRISM OF TERGIVERSATION PROBLEM
(ACCORDING TO HOMONYMOUS NOVEL BY I. NECHUY-LEVYTSKY)**

Ivanchenko R.P., Ph.D. in Historical sciences, professor
*Kyiv International University
Lvivska St., 49, Kyiv, Ukraine*

The article is about social and political thought and national moral culture of an educated part of Ukraine. The history was one of major focuses of Ukrainian morality in developing a new state.

After T. Shevchenko's appearing in literature and social life a big amount of well-educated Ukrainians went into the historical past in scientific researches as well as creating own national literature.

A well-known writer of that times I. Nechuy-Levitskiy, the son of priest, knowingly joined this movement.

The writer pays attention to the struggle of Ukrainians against Polish invaders in his historical novels. Ruling Polish magnate circles totally conquered the territory of The Grand Duchy of Lithuania with Ukrainian area as its part after Union of Krewo (1385) and Union of Lublin (1569). After this the Polish-Lithuanian Commonwealth was formed.

Due to these circumstances a lot of Ukrainian landlords, who wanted exemptions and different profits from Polish authorities, started confessing Catholicism of theirs own free will. They abjured Ukrainian origin, and this constituted a menace for its national traditions, customs, culture, education and freedom.

Polish authorities tried to influence on Ukrainians with catholic chiefs and turn landowners into bondmen. Ukrainian landlords turned to the Polish side also supported this tendency.

A famous Ukrainian Prince Yeremia Vyshnevetsky, who betrayed his Cossack family and served Polish leaders, protecting it from Ukrainian rebellious vassals and Cossacks, became the main character of I. Nechuy-Levitsky's novel "The Prince Yeremia Vyshnevetsky". The writer spent much time and gave much patience and internal powers for understanding this difficult and inadequate character. As far as we know, Yeremia is an offspring of an outstanding family of Prince Dmytro Vyshnevetsky, the founder of Zaporizhzhian Sich on Dnieper Rapids, which became a southern shield of eastern Slavic countries' defense from Turks and Tatars.

His grandchild – Prince Yeremia Vyshnevetsky – also left bright but very controversial memories.

Prince Yeremia accepted Catholicism in childhood and then stopped any relations with Ukrainian people. So he was very violent in inhibiting all actions against his and Polish magnates' pressure.

The author started own story, when a small Yeremia was taken by Lviv Jesuit collegium for upbringing, and this place showed him a life under Jesuit mottos. He was supported with Catholicism all the way reaching his goal.

There's an opportunity to realize the power of pedagogy and morality on a child with an unformed worldview in this novel.

Although Prince Yeremia Vyshnevetsky was one of the greatest members of Polish army and oftentimes helped it to get free from Cossacks' hooks, he was hated by Polish magnates, who envied his wealth and talent of battle winning. Polish authorities were very afraid of him and did not admit his merits for their country. Ukraine also abdicated him, because he served foes in their house. He literally was a turnskin.

Key words: historical novel, character, problem.

В історії формування української суспільно-політичної думки та національної духовної культури освіченої верстви України вирішальну роль мала історія – наука й знання про минувшину, про життя українського народу від давніх часів, суспільно-політичних здобутків і надбань державотворення, їх суспільно-політична оцінка тощо. І через те, коли в II пол. XIX ст. на теренах України почала утверджуватись модерна національно-культурна еліта, історія ставала одним із головних вогнищ духовності, що освітлювало шлях українського народу до творення сучасної державності.

Перебування України у складі Польщі – Речі Посполитої, а потім у складі Московського царства, що після наказу Петра I переросло в російсько-московську імперію, призвело до зникнення в Україні й національної освіти, і національної еліти, яка могла вести свій народ до новітніх форм суспільно-політичного буття.

Тому, коли після появи Т. Шевченка в літературі та суспільному житті деякі освічені групи українців знали, що в минулому Україна мала свою власну державність – Київську Русь, а потім – Гетьманщину та свою народну культуру, вони почали звертатися до історичного минулого і в дослідницько-науковій діяльності, і у творенні власної національної літератури.

Т. Шевченко наголошував на тому, "що на чужому полі" – тобто, в іншій країні, наші люди не знайдуть волі, там "кайданами міняються, правдою торгують і Господа зневажають, людей запрягають у тяжкі ярма". Тільки "в своїй хаті своя правда, і сила, і воля". Тож і навчатися потрібно на власній минувшині.

На цей заклик свідомо пішов відомий уже в ті часи український письменник, син священика І. Нечуй-Левицький (1838–1918).

За своє життя він створив понад 50 літературних творів, у яких розкривав і свою душу, і потаємні думки та почуття, давав свої морально-психологічні оцінки, які здобував упродовж 80 років життя.

У своїх історичних творах письменник звертає увагу на боротьбу українського народу проти пансько-польських поневолювачів. Відомо, що після Кревської унії (1385) між Польщею і Литовсько-Руським князівством, а згодом і після Люблінської унії (1569) між ними, правляча польська магнатська верхівка повністю підпорядкувала своїй державі

землі Литовсько-Руського князівства, до складу якого входили українські землі, й утворили єдину державу – Річ Посполиту.

За цих обставин чимало українських панів, які хотіли від польської влади прихильності та підтримки, почали переходити добровільно до католицького віросповідання. Вони відрікалися від українства і тим самим ставили під загрозу знищення його національні державницькі установи, традиції, культуру, освіту і свободу. Польська ж влада почала заганяти в кріпацтво український народ – під владу польсько-католицького панства, перетворювали українське хліборобське населення в рабів. Цю тенденцію сприйняли й деякі сполонізовані українські поміщики.

Українці-перебіжчики віддано служили чужій владі, чужій вірі, чужій державі. За це вони отримували високі посади, нові земельні володіння, маєтки, право формувати, як і польські магнати, свої збройні загони, щоб з їхньою допомогою розправлялись із бунтівними селянами, які час від часу виступали проти жорстокого економічного й духовного поневолення.

Оті запроданці, перевертні, – “варшавське сміття” – чванькуваті українські пани, що зрадили свій народ і продали його волю за своє зручне становище в чужій державі, – прагнули дорватися ще й до вищої влади в ній. Хоча б до якої-небудь. А передусім – до влади над своїм же обібраним, приниженим, темним народом. Це їм приносило не лише честолюбне задоволення, а й відчуття власної величі й натхнення від свого уміння пристосовуватися, викликати похвалу вищого керівництва – короля, чи якогось високого посадовця. “О люди, люди небораки! Нащо здалися вам царі?” – сумував з цього приводу Кобзар.

Героєм одного з історичних літературних творів І. Нечуя-Левицького “Князь Єремія Вишневецький” став відомий український князь Єремія Вишневецький, який зрадив свій козацький рід, який з усіх сил прислужував Польській державі та її керманічам, захищаючи її від повсталіх загонів українських селян і козаків. Він домагався вищої влади в Польській державі своїми жорстокими катуваннями повсталіх українців у часи визвольної війни на чолі з Богданом Хмельницьким, яка велась за відновлення української власної державності, котра колись гриміла славою в Європі. Єремія Вишневецький шукав утвердження своєї влади, сили в чужій державі – і для могутності чужої держави. Він не знав, що в чужій хаті панує і чужа слава й чужа сила. Своєї держави цей князь відтворювати не мріяв. На жаль, він був такий не один.

Про це йдеться в романі І. Нечуя-Левицького. Письменникові довелося, певно, чимало душевних сил віддати, часу й терпіння, щоб увійти в образ цього складного і неадекватного героя свого роману – Єремії Вишневецького. Адже Єремія був із роду знаменитого князя Дмитра Вишневецького, котрий розбудовував на Дніпрових порогах Запорозьку Січ, що стала південним щитом оборони від поневолення турками й татарами східнослов'янських країн, де були створені держави в болгар, словаків, сербів, македонців, поляків.

До речі, про Дмитра автор не розповідає, але саме про нього в українського народу збереглися пісні та думи. Зокрема, це й знаменита пісня “В Цареграді на риночку та п'є Байда мед горілочку” [2]. Сюжет оповідає, що нібито турецький султан пропонує полоненому князеві одружитись із його донькою та служити йому як “лицар вірнесенький”. Але Байда відмовився. І султан велів його повісити на гак, зачепивши за ребро. Вишневецький, випросивши в джури лук і стріли, нібито, розправляється з турецьким султаном-царем. “Ой як стрілив – царя вцілів, а царицю – в потилицю, його доньку – в головоньку...” Відомо, що тоді Дмитро Байда був жорстоко вбитий турками. І справді, історії відомий похід на Туреччину князя Байди Дмитра Вишневецького в 1553 р.

Якими ж постали в історії нащадки Байди Вишневецького? Про них також збереглось багато оповідей у народній пам'яті. Його онук – князь Єремія Вишневецький – залишив про себе теж яскраву пам'ять, але зовсім протилежного характеру. Про нього і йдеться в романі І. Нечуя-Левицького, написаному на історичних джерелах і народних оповіданнях.

Князь Єремія постає в них як людина, що всі зусилля спрямувала на жорстокий гніт своїх підлеглих хліборобів, які час від часу противились цим знущанням і переходили на Січ, ставали козаками й піднімалися на повстання і проти свого князя, і проти польських панів, що владарювали в Україні. А князь цей, беззастережно, прийнявши ще в дитинстві католицьку віру й відірвавши тим самим себе від українського народу, із жорстокістю придушував такі виступи проти нього та проти гніту польських магнатів.

Адже він став таким же заможним багатієм, мав у володінні 56 міст і містечок, 6-ти тисячний власний загін військових і разом з іншими польськими магнатами виступав за децентралізацію верховної влади, за посилення свободи і незалежності магнатів у Польській державі, у складі якої перебували землі українські, білоруські, литовські. Він разом із багатьма магнатами рішуче виступив також проти повстання українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького, яке переросло в українську національну революцію, як доводять сучасні дослідники, котра, зрештою, відновила втрачену українську державність. Єремія хотів жити не у своїй Україні, а в чужій – у польській державі з її законами, жорстокостями, знущаннями над українським трудовим народом, щоб той не заважав їм і далі наживатися та багатіти.

Цей образ перевертня і зрадника своєї історії, свого народу та його героїчного духовного життя, морально-психологічний образ цього князя, що мав і справді глибокі корені свого патріотичного роду, яскраво відтворює наш письменник у своєму романі. Можна тільки здогадуватись, скільки історичних джерел довелося переглянути авторові, з метою знайти оті деталі, оті слова і вчинки князя Єремії, щоб він постав перед читачами живим, реальним та повчальним. Адже скільки не служи чужій державі і чужим інтересам, скільки не роби їм добра, все одно для них ти будеш чужим, небажаним, до того ж і небезпечним – через свій талант й уміння. Адже ти не наш – ти чужак і тобі ми не дамо тієї влади, якої ти хочеш. Бо, чого доброго, тоді ти станеш ще могутнішим і відсунеш нас від багатства й влади.

Автор розпочинає свою оповідь, коли Єремію ще хлопчиком віддають на виховання в Львівську єзуїтську колегію, яка й відкрила йому життєву дорогу під тими ж єзуїтськими гаслами. А їхній принцип відомий: посіяти ненависть до підкорених народів, бо вони неповноцінні – раби. Тож ніякої дружби та єднання виходців їхніх із польськими людьми не може бути, але княжич рвався урівнятися з ними. “Не той Бог змалку запанував в його душі. Він уже любив війну, любив битви, любив славу” [1, с. 6]. І ця любов змусила його покинути старі чулани у старому будинку, збудувати новий палац недалеко від містечка Лубни – на горах, у вільному степу. Тут він відчув, що став “королем” у своїх безкрайніх маєтностях. І відчув, що може засліпити своїми багатствами і славою усіх. Уже тоді майнула в його голові думка про те, що він зможе домогтися в Речі Посполитій і королівської корони... Адже його рід походив – по батьковій лінії – від литовського княжого роду Гедиміновичів. І по материнській лінії – те ж саме: мати Єремії Раїна Могилянка була з роду молдавського володаря Ієремії Могили й двоюрідною сестрою Київського Митрополита Петра Могили.

Це був той самий митрополит київський і галицький, який виступив проти унії української православної церкви з католицькою церквою. Саме він тоді відкрив у Печерській Лаврі братську школу та з'єднав її з такою ж школою в Троїцькому монастирі. І ця школа перетворилась у колегію (1633), у Київську академію (1701); написав для своєї школи “Євангеліє учительне” та ряд інших книг церковно-просвітницького напрямку.

Тож славний рід князя Вишневецького надихав Єремію і звеличував. Але він уже домагався своєї величі з інших інтелектуальних позицій – позицій вищості католицизму, польщизни й ненависті до всього українства. Так спрямовували його єзуїти, використовуючи здібності й талант юного князя та його жадання здобути собі слави. Тож католицька віра стала для нього тепер опорою в досягненні своєї мети.

Ці сторінки роману дають можливість збагнути, який вплив має педагогіка й духовність на дитину, коли формується її світогляд. Адже в дитячі роки людина ще не замислюється, де істина, а де підступ, запроданство; де людська гідність, а де зрада, що спотворює людську долю й перетворює особистість у знаряддя чужих жадань для прислужництва, відступництва й лакейства.

Автор роману показує, що Єремія, “ставши перевертнем, почав заводити в Лубнах Польщу” [1, с. 30], бо вважав, що “треба перетворити Україну на Польщу. Не нам, князям йти сліпцем за тим бидлом, а їм (тобто українцям – І. Р.) слід перероблюватись на наш лад” [1, с. 30] – виголошує він своє кредо наречений з роду великих польських магнатів – Гризельді.

Підтверджуються джерелами й деякі описи автором звичаїв, традицій польсько-магнатського середовища, у котрому обертаються головні постаті роману. Хвилюють душу гуманістичні традиції суспільних поглядів українців. Їхня глибока любов до своєї землі і біль за її пригноблення. Їхня відвага й самовідданість в ім'я своєї Батьківщини.

Ось як підносить силу українців один із керівників українських повстанців Кривоніс: “Впаде козацтво, впаде наша сила, впаде й загине наша Україна. Польща заборонила ширити козацтво на Україні. Обороняти границю од татар нема кому. Вже двічі вривались на безборонну Україну. Більше тридцяти тисяч нашого народу погнали на Крим і продали на ярмарках у Цареград і в Єгипет...” [1, с. 58].

Та коли українські селяни піднялися на заклик Богдана Хмельницького, до якого приєдналися і козаки Запорозької Січі, щоб створювати свої власні військові формування, Єремію Вишневецького, як і інших подібних до нього, сполонізованих панів охопив жах. Адже Україна не загинула! Вона піднімається й невдовзі відновить свою волю.

Тож не дарма князь Вишневецький закричав: “Море крові проллю, а таки на своєму поставлю. Затоплю Україну кров'ю, зруйную, запалю пожежею...” [1, с. 60]. І таки це робив: топив свій народ у морі людської крові, спалював міста й села, убивав мирних людей... Адже вони кожної миті могли стати озброєними воїнами та знищити в Україні польську владу, а разом із ними й панів-перевертнів. Тож князь не раз виголошував і свої палкі молитви, аби Господь послав українському народові неволю кріпосництва, а польській шляхті – перемогу над отими козаками і всім, хто був із ними.

У романі подано немало сторінок із описом розправи з українськими мирними жителями, у яких польське панство та українські перевертні бачили вже готових воїнів, що кожної хвилини можуть підняти на них свої мечі.

Князь Вишневецький невдовзі зіткнувся з небаченим героїзмом простих людей та козаків, що приєдналися до них. Князь почав вимагати видати йому для розправи всіх, хто закликав іти до загонів Богдана Хмельницького. І він знищував їх тут же на місці, при всіх людях, перед очима натовпу. Так, наприклад, розгніваний сміливим виступом запорозького козака Кандзьоби, князь повелів його роздягти й повісити до двох бантин головою вниз. А потім велів розгойдати його й розірвати на дві частини. З інших велів зідрати з живих шкіру, ще з інших велів своїм жовнірам викрутити очі, чи поливати окропом до загибуні.

Цікавою є в романі й сюжетна лінія кохання лютого ненависника свого народу князя Вишневецького та козацької вдови Тодозі. Цій напрочуд гарній молодиці нелегко було придушити у своєму вільнолюбному серці спалах щирого кохання до красивого й знаменитого українського князя.

Тодозя розуміла, що бути разом із перевертнем неможливо. Але й відмовитися від свого кохання до нього не могла.

Драматичний образ жінки розкриває гуманістичність світогляду українців взагалі. Адже наш народ, пройшовши тисячолітні випробування й боротьбу за своє існування, не знищив жодного іншого народу, не робив із себе носія вищості над іншими народами, не відзначався хижацькою жорстокістю, якою хвалилися сусідні народи.

Уже в пізніші часи, коли завершилась визвольна війна, уже після смерті князя Єремії і втрати його родиною маєтностей в Україні, син Єремії князь Михайло був обраний польським королем. Щоправда, невдовзі він помер.

Але усі перевертні, які були при польському війську, зрозуміли, що вони вже втратили в Україні всі свої багатства, “втратили народний ґрунт під ногами, zostались ні з чим і зависли на Україні, неначе в порожньому просторі...” [1, с. 108]. Справедливо твердить автор. Тепер вони відчули, що були не взірцями для України, “а сліпі проводирі, за котрими Україна не пішла слідом і зреклась їх як своїх ворогів, з їх нащадками й сім’янем” [1, с. 109].

Цих перевертнів зреклась й Польща. І хоч князь Єремія Вишневецький був одним із найсильніших військових стовпів польського війська й часто допомагав звільнитись їм із пекельних пасток козацького оточення, його, все ж, ненавиділо польське панство, заздрило не тільки його багатствам, а й умінням вигравати битви. Адже “Польща оборонялась українською головою й завзяттям” [1, с. 109]. Та для більшості поляків він залишився нижчесортним холопом, хоча дехто з польського середовища вважав за потрібне обрати князя керівником усього польського війська. Магнати ж його підозрювали, що він “робить підступ під короля, прямує до трону” [1, с. 109]. Адже, коли він з’явився у Варшаві, городяни товпищами вийшли на вулиці разом із духовенством й жовнірами, зустріли його могутніми оплесками, як оборонця їхньої віри й вдалого захисника їхньої волі.

Звичайно польська панська верхівка боялась цієї постаті і не визнавала заслуг князя перед їхньою державою. Відреклась від нього й Україна. Адже в своїй хаті він служив чужим інтересам. Був перевертнем. А з перевертня та зрадника яка користь?

ЛІТЕРАТУРА

1. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький [Електронний ресурс] / І. Нечуй-Левицький. – *Режим доступу* : <http://ukrclassic.com.ua>
2. Пісня про Байду [Електронний ресурс] // *Історичні пісні*. – *Режим доступу* : <http://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=3&bookid=5>

REFERENCES

1. Nechuy-Levitsky I. “The Prince Yeremia Vyshnevetsky”, available at : <http://ukrclassic.com.ua>
2. “The Song About Baida”, available at <http://www.ukrlib.com.ua/narod/printout.php?id=3&bookid=5>